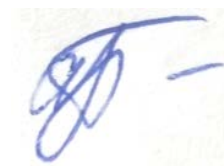


НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

ПРОТАСОВА ГАННА ВОЛОДИМИРІВНА



УДК 821.161.2-3.09"1920/1940":[27-1/-2:124.5]](043.3)

**УКРАЇНСЬКА ПРОЗА 1920-х–1940-х РОКІВ: РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ХРИСТІЯНСЬКОЇ АКСІОЛОГІЇ**

10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі літературознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія” Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: докторка філологічних наук, професорка
АГЕСВА Віра Павлівна,
Національний університет “Києво-Могилянська академія”, професорка кафедри літературознавства.

Офіційні опоненти: - докторка філологічних наук, професорка
МОВЧАН Раїса Валентинівна,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу;

- кандидатка філологічних наук
МУСЛІЄНКО Олена Вячеславівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
доцентка кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова.

Захист відбудеться “___” травня 2021 р. о _____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “___” квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради



О.О. Матвєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Наукова рецепція українського модернізму на сьогодні нараховує чимало концептуальних спроб витлумачення художньо-стилістичних, ідейних та світоглядно-філософських особливостей текстів 1920-х–1940-х років. Означений історичний період – це час, коли українська література дала значну кількість оригінальних творів, що їх дослідники зараховують саме до зразків модерного письма. Створені за складних соціально-політичних обставин (денаціоналізація та масові репресії у радянську добу, Друга світова війна, важкі для соціальної адаптації умови еміграційного існування), тексти таких авторів, як Борис Антоненко-Давидович, Іван Багряний, В. Домонтович (Віктор Петров), Михайло Івченко, Юрій Косач, Михайло Могиланський, Валер'ян Підмогильний, Микола Хвильовий та ін., подають, з одного боку, глибинну анатомію існування людини за екстремальних історичних умов. Водночас ці тексти спонукають шукати той ракурс їхнього аналізу та інтерпретації, який був би актуальним не лише в контексті історії літератури цього періоду, а й у загальній палітрі мистецьких шукань ХХ століття. Подібний метод дослідницької роботи – поєднання історико-літературного аналізу текстів із культурологічно-філософським та компаративним – можна простежити у працях таких дослідників українського модернізму, як Віра Агеєва, Мар'яна Гірняк, Григорій Грабович, Тамара Гундорова, Оксана Забужко, Сергій Іванюк, Олег Ільницький, Людмила Кисельова, Юрій Луцький, Раїса Мовчан, Володимир Моренець, Соломія Павличко, Леонід Плющ, Марко Роберт Стех, Юрій Шевельов, Мирослав Шкандрій та інших.

Одним із основних напрямків філософської рефлексії початку ХХ століття було осмислення нового становища людини в суспільстві та історичному часі – перебування у світі «без Бога», а отже, й без будь-яких заданих наперед екзистенційних та ціннісних орієнтирів. Від часу проголошення «смерті Бога» на межі ХІХ–ХХ століть, яке пов'язують передусім з іменем Фрідріха Ніцше, сам цей концепт було неодноразово піддано переосмисленню. Якщо Бог справді «помер», то постає низка питань щодо наслідків цієї події, а саме: що мусить слугувати моральним орієнтиром? Яку роль за таких умов відіграють традиційні форми віросповідання, зокрема християнського, та щоденні релігійні практики? І наскільки можливо є традиційна релігійність, а також пошук нових індивідуалізованих форм спілкування з абсолютом?

Відповіді на ці питання шукали, зокрема, українські модерністи у 1920-х–1940-х роках, звертаючись при цьому до різних тенденцій філософсько-релігійного пошуку початку та середини ХХ століття – від містично-гностичної, пропонованої письменниками-символістами та релігійними філософами «Срібної доби» (Микола Бердяєв, Сергій Булгаков), до індивідуально-екзистенційної, стоїчної і такої, яка утверджувала віру, попри ніцшеанську «смерть Бога» й деструктивний досвід тоталітаризмів ХХ століття

(Дітріх Бонгьоффер, Іняс Лепп, Жак Марітен, Габріель Марсель, Емманюель Муньє, Пауль Тілліх, Карл Ясперс та ін.). Намір тоталітарного режиму звести аксіологічну сферу до координат ідеології наразився на прагнення українських письменників у період 1920-х–1940-х років переосмислити глибинні засади людського існування, зокрема в аспекті стосунків людини з Богом, розуміння спасіння, провини та сутності зла.

Актуальність дослідження способів інтерпретації християнської аксіології в прозі зазначеного періоду зумовлено, по-перше, потребою детальнішого вивчення філософсько-світоглядних основ літератури українського модернізму. У той час як жанрово-стильові тенденції української модерної прози, а також окремі тематичні аспекти досліджено достатньо добре, репрезентацію християнської аксіології, її функції та особливості в текстах цього періоду комплексно вивчали не так багато. Епізод такого синтетичного дослідження пропонує ще одну перспективу бачення української прози 1920-х–1940-х років. Актуальною постає, по-друге, і проблема зв'язку двох періодів розвитку модерної української прози: 1920-х – початку 1930-х років та еміграційної доби (другої половини 1940-х років).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія». Робота узгоджується з тематикою науково-дослідницького проекту «Людина в часі (філософські аспекти української літератури ХХ – ХХІ століття)» (державний реєстраційний номер 0109U008101). Тему роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного університету «Києво-Могилянська академія» (протокол № 32 (5) від 29 листопада 2007 року) та бюро Наукової ради НАН України з проблем «Класична спадщина та сучасна художня література» Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 1 від 1 грудня 2020 року). Дисертацію обговорено та схвалено на кафедрі літературознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» (протокол засідання № 9 від 25 листопада 2020 року).

Метою роботи є визначення головних напрямків та аспектів інтерпретації християнської аксіології в українській прозі 1920–1940-х років (на матеріалі творів Бориса Антоненка-Давидовича, Івана Багряного, В. Домонтовича (Віктора Петрова), Михайла Івченка, Юрія Косача, Михайла Могилянського, Валер'яна Підмогильного, Миколи Хвильового) в історико-культурному та філософському контексті, а також окреслення еволюції інтерпретаційних моделей впродовж цього періоду. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

- окреслити зміст поняття «християнська аксіологія», почасти його історичний та філософський контекст у першій половині ХХ століття;
- вказати на головні напрямки переосмислення християнства в культурі зазначеного періоду;
- проаналізувати риси атеїстичного та квазірелігійного світогляду, а також проблематику феномену зла, пошуків автентичності та трансцендентного у прозі 1920-х – початку 1930-х років;

– дослідити погляди на релігію та християнство в еміграційній есеїстиці 1940-х років;

– розкрити специфіку аксіологічної проблематики в еміграційній прозі 1940-х років.

Об'єктом дослідження є прозові тексти української літератури 1920-х–1940-х років: оповідання «В епідемічному бараці» (1920) Валер'яна Підмогильного, новели «Кімната ч. 2» (1922), «Лілюлі» (1923), «Силуети» (1923), «Пудель» (1923), «Редактор Карк» (1923), «Я (Романтика)» (1924), «Іван Іванович» (1929), «Сентиментальна історія» (1929), «Мати» (опубліковано 1930-го), «З лабораторії» (1931) Миколи Хвильового, «Повість про санаторійну зону» (1924) Миколи Хвильового, повість «Смерть» (1928) Бориса Антоненка-Давидовича, повість «Честь» (1929) Михайла Могилянського, роман «Дівчина з ведмедиком» (1928) В. Домонтовича; статті «Екзистенціалізм і ми» (1946), «Християнство і сучасність» (1947), «Лютер з католицького погляду» (1948), «Християнство, Новий час і сучасність» (1949) Віктора Петрова-Бера, «Золота тростина. Література католицької онови у Франції» (1948) Юрія Косача, оповідання «Апостоли» (1946), «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі» (1948–1949), романи «Доктор Серафікус» (1928–1929, опубліковано 1947-го), «Без ґрунту» (1942–1943, 1948) В. Домонтовича, роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський» (1948–1950).

Предметом дослідження є способи інтерпретації християнської аксіології у зазначених текстах та їхнє текстуальне вираження.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали роботи провідних учених в галузі теорії літератури, історії української літератури, компаративістики, культурології, зокрема, Віри Агеевої, Юрія Безхутрого, В'ячеслава Брюховецького, Мар'яни Гірняк, Григорія Грабовича, Тамари Гундорової, Оксани Забужко, Людмили Кисельової, Юрія Лавріненка, Юрія Луцького, Раїси Мовчан, Соломії Павличко, Леоніда Плюща, Марка Роберта Стеха, Віталія Чернецького, Юрія Шереха-Шевельова, Мирослава Шкандрія. Залучено також роботи філософів, які переосмислювали християнство у ХХ столітті, а саме праці Сергія Аверінцева, Миколи Бердяєва, Дітріха Бонгьоффера, Мартіна Гайдеггера, Тері Іглтона, Габрієля Марселя, Жака Марітена, Федора Степуна, Чарльза Тейлора, Пауля Тілліха, Карла Ясперса та ін.; праці зарубіжних літературознавців Тармо Куннаса, Стефана Савіцького, Даріуша Толчика. Спираючись на положення, викладені у цих та інших працях, ця робота пропонує власний погляд на окреслену наукову проблему.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплексну методологію, в межах якої поєднано історико-літературний, компаративний, філософський аналіз, біографічний підхід, а також окремі елементи структурного аналізу тексту. Залучення *філософських* праць допомогло тематизувати окремі аспекти аксіологічної проблематики в аналізованих текстах. *Історико-літературний* та *біографічний* підхід допоміг глибше зрозуміти причини переосмислення християнської аксіології в текстах аналізованих авторів. *Компаративний* підхід дозволив виявити динаміку поглядів аналізованих авторів на виділені нами аспекти аксіологічної проблематики.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняному літературознавстві було комплексно проаналізовано важливі аспекти аксіологічної проблематики української прози 1920-х–1940-х років, способи інтерпретації християнської аксіології у художніх та есеїстичних творах зазначеного періоду та їхнє текстуальне вираження. Подальшого розвитку набуло вивчення філософських засад та художньої своєрідності прози українського модернізму цього періоду.

Теоретичне та практичне значення результатів роботи полягає в тому, що її матеріали та висновки можна використовувати в подальших студіях з історії української літератури, порівняльного літературознавства, теорії та філософії літератури. Результати дослідження можуть бути використані у лекціях та спецкурсах з історії української літератури першої половини ХХ століття вищих навчальних закладів, у курсах з української літератури в загальноосвітніх середніх школах тощо.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана авторкою самостійно. Наукові статті з теми дисертації опубліковано без співавторів.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на наукових конференціях: міжнародній науковій конференції «Україністика: минуле, сучасне, майбутнє» (Філософський факультет Університету ім. Т. Масарика, Брно, Чехія, 2008), науковій конференції «Філософія та література: міждисциплінарний діалог» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2009), XV Міжнародній науковій конференції молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Київ, 2009), міжнародній конференції «Виклики сучасного світу для гуманітарних наук» (Університет Миколаса Ромеріса, Вільнюс, Литва, 2010), XXV Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» імені С. Бураго (Київ, 2016), міжнародній конференції «Обсе/swoje. Miasto i wieś w kulturze Białorusi, Polski, Rosji, Ukrainy» (Ягелонський університет, Краків, Польща, 2016), XIX та XX Міжнародних конференціях молодих учених (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Київ, 2017, 2019), науковій конференції «Свобода в українській літературі: від свободи творчості до свободи сприйняття» (Харківський національний університет імені В. Каразіна, 2017), всеукраїнському науково-теоретичному семінарі для молодих учених пам'яті Ніли Зборовської (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Київ, 2018), семінарі для молодих учених в межах конференції «Геноцид в історії ХХ століття» (Торонтський університет, Канада, 2018), конференції ім. Тараса Шевченка («Taras Shevchenko Conference», університет Індіани, Блумінгтон, США, 2020), під час літніх шкіл університету Грайфсвальда (2011, 2012) та Гарвардського університету (США, 2018).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 статей, з них 5 – у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних збірниках.

Структура дисертації. Структура та обсяг роботи зумовлені її метою та завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків до роботи і списку використаних джерел (160 позицій). Основний зміст дисертації викладено на 158 с. Повний обсяг дослідження – 176 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, окреслено використану методологію, розкрито наукову новизну дисертації, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про зв'язок роботи з науковими програмами, апробацію роботи, її структуру та обсяг.

У **першому розділі «ХРИСТИЯНСЬКА АКСІОЛОГІЯ ТА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ»** окреслено специфіку аксіології та інтерпретацію аксіологічної проблематики у філософії та літературознавстві, проаналізовано культурно-історичну ситуацію початку ХХ століття та її вплив на розуміння християнства, оглянуто літературознавчі дослідження, предметом яких є особливості рецепції християнських ідей в українській літературі початку ХХ століття.

У підрозділі **1.1. «Аксіологія як предмет гуманітарних досліджень та предмет літературознавства. Аксіологічний підхід в межах аналізу літературного тексту»** проаналізовано становлення аксіологічної проблематики в гуманітарних науках в контексті розвитку герменевтики, а також виявлено специфіку аксіологічного підходу в літературознавстві.

У філософському дискурсі другої половини ХІХ століття відбувається виокремлення феномену цінності, котрий має принципову відмінність від явищ об'єктивного буття, а згодом формується дисципліна, предметом якої є філософські, культурологічні та соціальні аспекти цього феномену, – аксіологія. На межі ХІХ – ХХ століть про причини розпаду буття на реальність та цінність міркували Рудольф Герман Лотце, Вільгельм Віндельбанд, Генріх Ріккерт.

У той-таки час набуває розвитку герменевтичний підхід до тлумачення літературних текстів та культурних явищ, зокрема, в роботах Вільгельма Дільтея, а згодом у ХХ ст. – у Ганса-Георга Гадамера, Поля Рікера тощо. Робота з текстом у межах герменевтичного підходу передбачає розкриття тих його смислів, які не виражено експліцитно, а також рух від розуміння частин тексту до його цілісного розуміння.

На думку Гадамера, завдання інтерпретаційної діяльності полягає в тому, щоби полегшити «напруження між обрієм тексту та обрієм читача» за рахунок зближення цих обріїв. Коли до тексту застосовують герменевтичну процедуру, то феноменологічна сторона тексту вказує інтерпретатору на щось, що лежить за межами тексту і, за Гадамером, «підходить до межі мови». Відтак одне із завдань інтерпретації мистецького твору – оприявнити «аксіологічне "внутрішнє" дійсності».

Актуалізація аксіологічної проблематики у літературознавстві була, на думку польського літературознавця Стефана Савіцького, реакцією на структуралізм, який «дедалі складнішими системами структур» затулює дослідникам «властивий предмет дослідження». Аксіологічна модель прочитання тексту, згідно з Савіцьким, зорієнтована перш за все на актуальну

взаємодію ціннісного світу, репрезентованого у творі, та специфічної інтенції на розуміння й ціннісної орієнтації читача.

У підрозділі **1.2. «Переосмислення цінностей християнства в культурі першої половині ХХ століття: передумови та характер»** зазначено, що у вказаний період набуває поширення тенденція зводити людське існування до іманентного виміру, що характерно для атеїстичного світогляду. Корені кризи релігійного світогляду пов'язують із початком епохи Нового часу, конститутивною рисою якої, на думку Мартіна Гайдеггера, є «знебоження». Знебоження, за Гайдеггером, – це не «примітивний атеїзм», а процес, коли, з одного боку, картина світу дехристиянізується, а з іншого, християнські церкви осучаснюються, перетлумачуючи своє християнство як світогляд.

На межі ХІХ–ХХ століть Фрідріх Ніцше піддав критиці принципи християнської моралі у зв'язку з кризою сучасного йому світу. У роботі «По інший бік добра і зла. Прелюдія до філософії майбутнього» філософ наголошував на тому, що релігійність запропонувала соціуму три фази заперечення, остання з яких призвела до заперечення власне Бога. Смерті Бога передуює занепад уявлення про значення, внутрішню суть, які мають речі та явища. Поняття «деїциду» – «вбивства Бога» – означає також і «суїцид», самознищення людини, яка разом із Богом втратила джерело суті речей.

Значний вплив на трансформацію християнської віри та її маніфестацію в культурі у першій половині ХХ століття мав також конфесійний контекст. З атрибуту, закріпленого за певною нацією чи країною, віровизнання перетворювалося на акт індивідуального вибору, здійснити який за умови постання тоталітарних режимів було непросто. На думку Сергія Аверінцева, саме ця обставина сприяла розвитку культурної творчості під знаком християнства. Провідні філософи ХХ століття, чий горизонт зацікавленість охоплював релігійну проблематику (Микола Бердяєв, Дітріх Бонгьоффер, Альбер Камю, Жак Марітен, Пауль Тілліх, Лев Шестов, Карл Ясперс), прагнули наново визначити смислову домінанту християнства. Ідея німецького філософа та теолога Дітріха Бонгьоффера про «світ, який досяг повноліття» стала основою його програми нерелігійного витлумачення біблійних понять. На думку Бонгьоффера, світ, який визнав власне «знебоження» і його наслідки, парадоксальним чином стає ближчим до Бога.

У підрозділі **1.3. «Особливості рецепції християнської аксіології в українській літературі початку ХХ століття: огляд досліджень»** стисло оглянуто дослідження, присвячені, зокрема, рецепції християнських ідей в українській літературі впродовж часу, який безпосередньо передував періоду 1920-х років. Було залучено праці таких дослідників, як Віра Агеєва, Ірина Бетко, Роман Веретельник, Тамара Гундорова, Оксана Забужко, Марко Павлишин, Лукаш Скупейко.

Як зазначає Тамара Гундорова, на межі століть Леся Українка піддала критиці зрощення просвітницьких ідей з християнством, виявляла цікавість до раннього християнства, зокрема, до гностицизму та містики, що є, на думку дослідниці, притаманним для модернізму. На розрізненні між вірою як духовним феноменом і церквою як інституцією у драматичних творах Лесі Українки наголошує Віра Агеєва. На думку Оксани Забужко, полеміка Лесі

Українки з християнством має характер не атеїзму, а пошуку релігійної альтернативи, шлях до якої письменниця знаходить, витворюючи «авторський гностичний міф». Роман Веретельник, аналізуючи драматичну поему письменниці «Одержима», відзначає, що з постаттю Христа у творі співвідносяться одразу два образи: героїні Міріам та самого Месії.

На переконання Марка Павлишина, Ольга Кобилянська дала власну інтерпретацію ніцшеанства, полемізуючи з його поверховим прочитанням, в межах якого наслідком «смерті Бога» є всездозволеність. Як зазначає дослідник, у повісті «Царівна» письменниця розкриває тему самоупокорення, і це відбиває полеміку Кобилянської з ніцшеанським запереченням страждання як цінності.

Відзначено, що загалом у ХХ столітті секуляризація культури знаменувала нові широкі можливості трансформації біблійного першоджерела та різних форм діалогу з ним.

У другому розділі роботи – «АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ АКСІОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 1920-х РОКІВ» – на матеріалі прозових творів Бориса Антоненка-Давидовича, В. Домонтовича, Михайла Могілянського, Валер'яна Підмогильного, Миколи Хвильового проаналізовано, яким чином українська проза прагнула відповісти на виклики перед людиною в історико-культурній ситуації атеїзму як державної політики і матеріалізму як світоглядної доміанти. У зазначений період культура потрапила під вплив двох протилежних світоглядних течій: матеріалістичної та ідеалістичної. Результатом були спроби, інколи карколомні, примирення протилежностей. Перед інтелігенцією стояло непросте завдання інтегрувати попередній культурний, зокрема й релігійний досвід у сучасний контекст і водночас витворити «нову» культуру на місці «старої», подекуди вдаючись до заперечення фундаментальних ціннісних орієнтирів.

У підрозділі **2.1. «“Нова” мораль, новий герой: шлях до заперечення традиційної моралі у прозі 1920-х років (Борис Антоненко-Давидович, Микола Хвильовий)»** проаналізовано етапи становлення героїв – моральних експериментаторів у повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть» та новелі М. Хвильового «Я (Романтика)». Протагоністи обох творів роблять спробу виправдати для себе революційне насильство та власну участь у ньому. В обох випадках герої проходять шлях від розірваності між універсальною та утилітаристською мораллю до ангажування у насильство та його виправдання.

Образам, які персоніфікують універсальну мораль, властиве прагнення активно опиратися утилітаристам. У цей час активізується пошук релігійної альтернативи, що можна побачити на прикладі таємних теософських зібрань у «Я (Романтиці)» Хвильового. У Антоненка-Давидовича мешканці села Хведорівка чинять опір партійним активістам, прагнучи, зокрема, зберегти право залишатися вірянами, про що свідчить їхня вимога читати молитву «Отче наш» на початку з'їзду замість співу «чортячого націоналу». Сюжети обох творів можна трактувати як персоналізовану боротьбу темних та світлих сил, котра у випадку Хвильового має більшою мірою символічний, а у Антоненка-Давидовича – конкретно-історичний характер.

Першим етапом інверсії змісту традиційних цінностей була стадія трагічного роздвоєння, коли протагоніст перебував між «старим» та «новим» світом. Однак у «новому світі» навіть трагедія мала бути оптимістичною: на моральні дилеми, які здавалися нерозв'язними, слід було дивитися з перспективи «кінцевої мети». Вирішальну роль у процесі переходу героїв на бік носіїв утилітаристської моралі відіграє зустріч протагоністів із катами, яким, на відміну від протагоністів, не властиві вагання та сумніви на шляху до мети (Тагабат у Хвильового, Зіверт у Антоненка-Давидовича). Цих катів, слідом за Іваном Лисяком-Рудницьким, можна назвати «чортівськими душпастирями», псевдо-месіями, специфічною рисою яких є поєднання раціонального розрахунку із фанатизмом. Ідентифікувавши обличчя катів як маски «абсолютного зла», протагоністи обох творів поступово ангажуються у революційне насильство. Таким чином, герої Антоненка-Давидовича та Хвильового проходять шлях до суспільної моралі, протилежної християнській, та зовнішнього світу, де універсальні моральні настанови перевернуто.

У пізнішому оповіданні Миколи Хвильового «Мати» (опубліковане 1930 року) процес перевертання універсальних моральних настанов описано з точки зору матері, котра стає свідком дегуманізації своїх синів Остапа та Андрія. Одним із ключових в оповіданні є образ часу, що минає: мати усвідомлює, що взаємне ворогування братів становить не трагічну випадковість, а прикмету нової епохи.

У підрозділі **2.2. «Образи зла у “Повісті про санаторійну зону” Миколи Хвильового»** проаналізовано художнє втілення проблематики зла у повісті письменника. Якщо у попередньому підрозділі було розглянуто специфіку втілення зла у харизматичних, вольових особистостях (Тагабат у Хвильового, Зіверт у Антоненка-Давидовича), то в «Повісті про санаторійну зону» на перший план виходить «маленьке, але водночас всюдисуще метафізичне зло» (М. Стех). Головна його іпостась – метранпаж Карно. За Дмитром Мережковським, «звичайність», намагання бути «таким, як усі» (риси метранпажа) – це інший бік «диявольського обличчя». Карно та його двійники (Майя, дідок) у повісті виконують провокативну роль щодо Анарха, котрий свого часу був революціонером, а згодом став пацієнтом санаторійної зони. Анарх гостро відчуває примарність, несправжність довколишньої дійсності, а полегшити сумніви щодо реальності оточення йому може допомогти саме Карно. Однак це полегшення – шлях у нікуди. «Хвороба присмеркової свідомості» (Л. Плющ) робить Анарха особливо чутливим до «маленького» зла в образі метранпажа. Упродовж оповіді Анарх поступово інкорпорує зло у власну свідомість, піддавшись ілюзії про примарність свого оточення.

У підрозділі **2.3. «Пошук автентичності у прозі Миколи Хвильового»** розглянуто вплив пореволюційних реалій на самоусвідомлення героїв новел письменника. Світоглядний еkleктизм (зокрема, дихотомію «романтика революції» – «міщанство», «практика») у новелах можна розглядати як наслідок історичних процесів, коли «нове» прийшло на зміну «старому», але не було можливості на достатньому рівні осмислити ці зрушення. Особистість почувалася дедалі більш відчуженою від традиційних ціннісних орієнтирів, оскільки старі форми осягнення абсолюту замінялися новими. Так, в оповіданні

«Іван Іванович» Хвильовий вказує на те, що в житті радянської людини відвідування церковної служби замінено на відвідання зборів комуністичного осередку. Підкреслено прагнення витіснити віру антирелігійною пропагандою і таким чином започаткувати нову квазірелігію з власними ритуалами й символами.

Водночас в оповіданні християнську символіку використано для змалювання обох полюсів ціннісного протистояння. Так, Івана Івановича порівняно з першоапостолом, а його антагоніста – товариша Лайтера – з Христом. У такий спосіб підкреслено, що боротьба між універсальною та новітньою утилітаристською мораллю у суспільстві триває, і результат цього протистояння не є наперед заданим. Наприкінці оповідання Івану Івановичу, новітньому «апостолові» утилітаризму, доводиться страждати «за революцію» – його виключено з партії, тоді як підданий остракізму під час зборів осередку Лайтер виявляється «просто собі активним партійцем».

Проблема втрати суб'єктом автентичності набуває особливого значення у просторі міста. Одним із аспектів існування людини в місті є «служба»: на відміну від праці людини при землі, «служба» постає як щось, нав'язане людині ззовні і неорганічне їй («Лілюлі», «Пудель», «Сентиментальна історія»). Подібне заняття стає для героїв Хвильового чимось на кшталт «маски», яка приростає до обличчя і спотворює їхню сутність. Позбутися нав'язаних новим укладом міського життя ролей непросто. У ряді новел («З лабораторії», «Кімната ч.2», «Сентиментальна історія») Хвильовий наголошує на кризі раціонального знання, його неспроможності прояснити для суб'єкта нові побутові та екзистенційні реалії. Читання філософської літератури (книжки Канта, Маркса) не пояснює героям Хвильового (сестрі Катрі у «Повісті про санаторійну зону», Максові у «Кімнаті ч.2», Б'янці у «Сентиментальній історії», Ліді Спірідоновій в оповіданні «З лабораторії») нових реалій. За таких обставин вони звертаються до пошуку трансцендентного, прагнучи, зокрема, віднайти втрачену автентичність.

Так, Вівдя із оповідання «Кімната ч.2» звертається до баби Горпини, в образі якої поєднано риси юродивої та пророчиці. Співмешканець Вівді Макс відвідує синагогу, однак індивідуальний релігійний пошук йому чужий, він віддає перевагу книжковому знанню. Релігійні шукання героїні зазнають невдачі, зокрема й через те, що їх вона здійснює в міському середовищі, а баба Горпина залишає місто і повертається до села, де «поле, як ризи Христові».

В аналізованих новелах Хвильовий піддає критиці «обивательство» та «практику», проте відзначає, що у пореволюційному світі найкраще пристосовуються до життя саме ті, хто прирівнює «практику» до новітньої мудрості. Відтак герої-«ідеалісти» опиняються перед вибором: триматися за власні уявлення про автентичність, але при цьому не могли пристосуватися до життя, або ж стати на бік «практики», але при цьому загубити власну автентичність.

У підрозділі **2.4. «“Сентиментальна історія” Миколи Хвильового: пошуки трансцендентного»** проаналізовано специфіку релігійного пошуку, яку здійснює протагоністка оповідання Б'янка. В оповіданні певною мірою підсумовано ті тематичні домінанти, які виділяємо в новелах письменника

1922–1927 років: пореволюційне місто та прояви міщанства у ньому, розчарування у революції та втрата надій на здійснення національного проекту в Україні під радянською владою. Образові художника Чаргара – людини, розчарованої у революції та позбавленої власного місця у дійсності, – протиставлено Б'янку, котра самотійно прокладає собі шлях у пореволюційному середовищі й усвідомлює нищість сучасного їй «брехливого віку». Героїня розпізнає зло як у своєму оточенні, так і в самій собі, що й приводить її до релігійного пошуку. У світі, де, по суті, зникла потреба у трансцендентному, героїня робить спробу примирити між собою кілька моделей релігійності: традиційну релігійність матері, книжну релігійність (читання Біблії та філософської літератури), індивідуальний релігійний пошук, а також тугу за «втраченим раєм».

На відміну від шукань художника Чаргара (котрий схиляється до пантеїзму), пошук Б'янки триває у межах орієнтирів традиційного християнства. Про це свідчить її цікавість до Біблії та намагання звертатися до Бога-абсолюту як до персоналізованої сили, яка вела б діалог з людиною через образ Бога – ікону. Свій спосіб спілкування з Богом Б'янка пов'язує з першохристиянством – епохою, коли сповідання віри супроводжувалося самозреченням та стражданням.

Духовний пошук Б'янки має значно більший масштаб, ніж той, якого від неї може вимагати епоха «світового бардачка». Наполегливі шукання абсолюту в час, коли більшість героїв перейняті адаптацією до «обивательства», здаються невчасними і від того ще більш драматичними. Фінал «Сентиментальної історії» можна трактувати як неуспіх у пошуку трансцендентного в світі, де «обивательство» отримало статус нового «абсолюту».

У підрозділі **2.5. «Декадентське світовідчуття та філософські модифікації релігійного пошуку (за текстами Валер'яна Підмогильного, Михайла Могилянського, В. Домонтовича)»** проаналізовано оповідання Валер'яна Підмогильного «В епідемічному бараці», повість Михайла Могилянського «Честь» та роман В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» в контексті філософії декадансу, філософії песимізму Артура Шопенгауера, а також екзистенціального психоаналізу Жака Лакана.

Одним із річищ, в руслі якого в літературі перших десятиліть ХХ століття відбувалося переосмислення християнства, була філософія декадансу, який постав, зокрема, як реакція на позитивізм та атеїстичний нігілізм. У контексті декадентського світовідчуття та його стосунку до релігійної проблематики було проаналізовано оповідання В. Підмогильного «В епідемічному бараці». Його героїня Одарка Калинівна сповідує віру в Бога у суспільстві, ураженому загальною байдужістю до питань віри. У той час, як інші герої оповідання вдаються до ескапізму або гедонізму, сестра Одарка переживає кризу віри, оскільки її переконання не близькі тим, хто її оточує. Цю кризу можна розуміти в контексті шопенгауерівської філософії песимізму та пов'язаної з нею естетикою декадансу, котру характеризує опертя на ірраціональне. Бог не вступає у діалог із сестрою Одаркою, і вона, переживши кризу віри, відмовляється від бажань, що можна порівняти з шопенгауерівським запереченням «волі до життя».

Про важливість теми релігійного пошуку в повісті Михайла Могилянського «Честь» свідчить вставна новела про батька головного героя Дмитра Каліна отця Андрія. Отець сповідує еретичну для християнської церкви ідею апокатастазису, всезагального спасіння незалежно від прижиттєвої поведінки. Саме це призводить до загибелі священика: надавши надмірної ваги ідеї, отець Андрій розриває стосунки зі звичним оточенням, проте не досягає утопійної мети. Син священика Дмитро Калін, хоча й цілком відданий раціоналістичним ідеалам, в етичній сфері виявляє цікавість до шопенгауерівського песимізму, а наприкінці повісті робить свідомий вибір на користь відмови від бажань – здійснює самогубство.

Оповідь про невдалу спробу радикально реформувати людину та звичний життєвий уклад можна бачити в романі В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком». Героїня роману Зина Тихменєва повстає проти узвичаєних в суспільстві моральних норм і тим губить себе. Схильність до «непояснюваної деструкції» (С. Павличко), притаманна героїні, вкладається в парадигму революційного оновлення життя, проповідовану митцем-авангардистом Стефаном Хоминським. Оповідач Іполіт Варецький почувається винним перед Зиною за те, що не може ані повернути її до традиційного життєвого русла, ані задовольнити її ірраціональних прагнень. Варецький переосмислює християнський моральний закон «любові до ближнього» в контексті екзистенціального психоаналізу Жака Лакана: те, що є благом для мене, не обов'язково є благом для іншого. Інверсія традиційної моралі – одна з причин краху як Зини, так і Іполіта Варецького, який прагнув знайти теоретичне підґрунтя для ірраціональної та самодеструктивної поведінки героїні.

У третьому розділі **«РЕЦЕПЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ АКСІОЛОГІЇ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ (1940-ві РОКИ)»** проаналізовано специфіку інтерпретації релігійної проблематики в українській еміграційній есеїстиці та прозі 1940-х років. Зазначений період Юрій Шерех-Шевельов назвав етапом «великої перевтоми, великих розчарувань і випробовувань». Відірваність від батьківщини, травматичний досвід еміграції, а також так званий *survivor complex* (комплекс уцілілого) – ці чинники формували соціально-психологічне тло еміграційної літератури.

З іншого боку, 1945–1949 роки є добою значної творчої активності, періодом функціонування Мистецького українського руху (МУРу) та низки українських періодичних видань в еміграції (передусім у Німеччині). Потреба в рефлексії щодо історичних подій, свідками яких були письменники, прагнення осмислити місце людини у повоєнному світі визначали звернення до релігійної теми. Іншим важливим чинником звернення до цієї теми в еміграційний період було прагнення продовжувати діалог з європейською літературою та філософією.

У підрозділі **3.1. «Християнська тематика в есеїстиці Юрія Косача та Віктора Петрова-Бера»** розглянуто звернення Юрія Косача та Віктора Петрова-Бера до зазначеної тематики на сторінках еміграційних видань. П'яте число журналу «Арка» за 1948 рік присвячено французькій літературі «католицької онови», і відкриває його стаття-огляд Юрія Косача «Золота тростина. Література католицької онови у Франції». Косач робить спробу

розглянути співвідношення між віросповіданням та поглядами письменників та тим, в який спосіб ці переконання відображено в художньому письмі.

До християнської тематики в своїх есеях звертається, живучи у Мюнхені, і Віктор Петров. Увагу Петрова до релігійної теми можна пояснити кількома чинниками: це потреба синтезу, пошук ґрунту, абсолюту, прагнення подивитися на релігію в контексті історіософських пошуків, а також біографічний чинник, оскільки сам письменник був сином священника. У статті «Християнство й сучасність» Петров міркує про націонал-соціалізм у Німеччині як режим, котрий заперечив один із головних постулатів християнства – цінність особистості та приватного сумління. Тези Петрова щодо релігії та німецького націонал-соціалізму перегукуються із зауваженнями Миколи Бердяєва щодо співвідношення між російським більшовизмом та християнством у роботі філософа «Джерела та сенс російського комунізму». Тож подана Петровим критика становища релігії у нацистській Німеччині непрямо була також і критикою становища християнських конфесій у радянській державі.

На думку Петрова, громадянське суспільство у післявоєнній Німеччині прагне «повернути релігії суспільне значення». Так заявляє про себе тенденція до «деприватизації релігії» (Хосе Казанова) у національних державах. У статті «Християнство, Новий час і сучасність» вчений аналізує роботу Жака Марітена «Принципи гуманістичної політики», в якій французькому філософу йдеться про інтегральний гуманізм – принцип взаємодії християнства та сфери політичного у європейській державі, котрий мав постати на перетині лібералізму та християнських цінностей.

У підрозділі **3.2. «Роль релігії у секулярному світі (за оповіданням “Апостоли” та романом “Без ґрунту” В. Домонтовича)»** проаналізовано рецепцію та інтерпретацію християнської аксіології у зазначених прозових творах В. Домонтовича.

В оповіданні «Апостоли» розкрито специфіку віри апостола Хоми. «Апостольство Хоми» Петров називає смисловим осердям екзистенціалізму. «Хомізм» – це не лише скептицизм і зневіра, а й прагнення дати людству, за словами Альбера Камю, «єдиний шанс». Саме в цьому контексті варто розуміти прагнення Хоми в оповіданні «Апостоли» «вірити і не вірити разом». Основою твору стала біблійна оповідь про вхід Ісуса з учнями до Єрусалима, зраду Юдою Ісуса, молитву Ісуса в Гетсиманському саду та його арешт в Гетсимані. Акцент зроблено на постатях апостолів Хоми та Петра, а також їхніх дискусіях щодо майбутнього християнської віри в Іудеї. Причиною розбрату між учнями Ісуса є атмосфера взаємної недовіри й невизначеності, яка в кризовій ситуації спонукає кожного з них розраховувати лише на себе. Саме позицію Хоми в оповіданні представлено як найближчу за суттю до власне християнського погляду на рух історії. Він, хоч і спирається в своєму світогляді на сумніви, все ж іде разом із Христом назустріч долі і ймовірній загибелі. Апостол займає позицію, яка зближує його з Ісусом, адже він вірить не в силу («Ісуса-царя»), а в безсилля («Ісуса розп'ятого»), і саме ця віра допомагає йому подолати страх. Скептицизм Хоми можна розглядати як складову «абсолютної віри» (Пауль Тілліх), а стоїчна мужність дає йому можливість піднятися над стражданням.

Різні способи ставлення до абсолюту та різні типи поведінки у складній історичній ситуації подано в романі В. Домонтовича «Без ґрунту». Ситуація навколо Варязької церкви у Катеринославі та перспектива її закриття стають відправним пунктом для окреслення специфіки світоглядів Степана Линника та Ростислава Михайловича. Линник – художник-авангардист, який від захоплення візантинізмом у мистецтві, давніми іконами та фресками приходить до ідеї руйнування як творчого принципу, радикальних авангардних пошуків. Художник робить спробу посісти місце того, хто створив світ, і тому проектування та побудова собору стають закономірним підсумком його мистецької діяльності. Однак уже наступному поколінню – учню Линника Ростиславу Михайловичу – буде важко визначити, чим саме є Варязька церква: надією на віднайдення абсолюту чи метафорою незавершеності «історичного проекту модерністського покоління» (В. Агеєва). Зрештою, Ростислав Михайлович приходить до висновку, що Линник «будував церкву, а не експозиційні залі для виставки». Попри відмінність у позиціях, долі героїв роману визначає процес «знедійснення дійсності» (термін Віктора Петрова), ситуація «безґрунтяства», і саме в такому контексті актуалізується тема собору як вказівки на можливість трансцендентного.

У підрозділі **3.3. «Аскетизм як втеча від суспільних конвенцій»** проаналізовано героїв-аскетів у прозі В. Домонтовича. Згідно з Миколою Бердяєвим, аскезу можна розуміти у двох ракурсах: світському (концентрація внутрішніх сил людини заради досягнення мети) та власне релігійно-метафізичному. Християнська аскеза покликана не заперечувати матеріальний світ, а скеровувати його до нових цілей за допомогою духовної роботи. Образ героя-аскета може бути пов'язаний як із власне релігійним пошуком, так і з проблематикою відчуження людини від середовища, в якому вона мешкає. У 1920-х роках Віктор Петров інтерпретує постать Григорія Сковороди, зокрема його ідею про «підвищення через пониження», котра виникла під впливом вчення про «умаленого Бога», згідно з яким уподібнитися до Бога означає насамперед прийняти на себе страждання. У 1940-х роках В. Домонтович створює образи героїв-аскетів у повісті «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі» (1948–1949), оповіданні «Св. Франциск із Асізі» (1949).

У романі «Доктор Серафікус», опублікованому в еміграційний період, протагоніста Василя Комаху – Серафікуса можна назвати нерелігійним аскетом. Оточення Серафікуса сприймає його як дивака, а на думку Юрія Шереха, Серафікус постає персонажем анекдотичної оповіді. Однак, на нашу думку, інтерпретувати постать Комахи лише в іронічно-гумористичному ключі недостатньо. Прагнення до вивіщення через самозаперечення («підвищення через пониження») у секуляризованому світі герой реалізує шляхом відмови від традиційного кохання і шлюбу й їхню заміну на служіння образу жінки, котра є провідником на шляху до божественного. Подібно до Дантової Беатріче, Вер є для Серафікуса провідницею до «нового життя», яке відрізняється від одноманітного побуту Комахи. Аскетизм Комахи – не властивість його натури, як гадає оточення, а результат приборкання бажань героєм у секуляризованому світі.

У підрозділі 3.4. «**“Сад Гетсиманський” Івана Багряного: критична рецепція та специфіка розкриття релігійної тематики**» проаналізовано рецепцію роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський» та використання в ньому християнської символіки. Сучасники Івана Багряного – критики (Василь Гришко, Ігор Качуровський, Микола Шлемкевич) сприйняли «Сад Гетсиманський» як оповідь про людину, котра, перебуваючи у межовій ситуації, все ж не піддається відчуттям «безнадійності, тривоги і розпачу». Вона – не «нуль історії», а навпаки – через «творіння причетна до безконечності» (Ален Палаянт).

На нашу думку, тему піднесення «сильної особистості» у Багряного можна пов'язати з рецепцією письменником публіцистики та прози Миколи Хвильового. У памфлетах Хвильовий підносив дух Фауста, розвиненої і освіченої людини, котра має здатність впливати на хід історії. Однак трагічні події міжвоєнного часу показали, що творцем історії є не сильні особистості, а маси. Багряний у романі прагне розкрити потенціал «сильної особистості» і в такий спосіб змоделювати альтернативний хід історичного процесу.

Водночас Улас Самчук у листах до Багряного висловив думку, що використання християнської образності в романі не відповідає його змісту, оскільки сенс метафори Гетсиманського саду – добровільне прийняття страждання та мук, тоді як герой Багряного перебуває у в'язниці проти своєї волі. На переконання Самчука, більш плідним є зіставлення «Саду Гетсиманського» з романом «Біси» Федора Достоєвського, бо головна тема твору – не свідоме прийняття героєм страждань, а подібність радянської каральної системи до середньовічної інквізиції, котра прагнула обернути людину на «нуль», «ніщо», «пшик».

На нашу думку, суперечливість у тлумаченні роману можна пояснити недостатнім відокремленням ціннісних позицій автора та героя у творі, що ускладнює розуміння мотивації дій протагоніста.

У **ВИСНОВКАХ** викладено результати дослідження відповідно до поставлених завдань.

Одним із основних напрямків філософської та художньої рефлексії першої третини ХХ століття було осмислення нового становища людини в суспільстві та історичному часі – перебування у світі «без Бога» й без наперед заданих екзистенційних та ціннісних орієнтирів. Утім, після проголошеної Ніцше «смерті Бога» питання про точку відліку для встановлення етичних та моральних орієнтирів не зникло, а навпаки, загострилося. За умов тоталітаризмів ХХ століття особливої актуальності набув індивідуалізований релігійний пошук у європейській філософії (Микола Бердяєв, Дітріх Бонгьоффер, Сергій Булгаков, Жак Марітен, Габріель Марсель, Пауль Тілліх, Карл Ясперс та ін.) і художній літературі.

Цей пошук став, зокрема, предметом осмислення в українській художній прозі першої половини ХХ століття. У 1920-х–1930-х роках звернення письменників до християнської аксіології, її функціонування як у рамках етичної орієнтації індивіда, так і в суспільстві загалом було зумовлено такими факторами: 1) поширення матеріалістичної філософської доктрини та антирелігійна пропаганда; 2) розрив із культурним ґрунтом та формування

нового типу героя, котрий у своїй діяльності мав керуватися настановою «мета виправдовує засоби»; 3) осмислення становища людини у пореволюційному світі, де можливість контакту із трансцендентним обмежено; 4) пошук людиною нових форм спілкування з абсолютним у прагматичному середовищі.

Аналіз прозових творів 1920-х–1930-х років демонструє, що впродовж цього часу триває активне протистояння між універсальною мораллю (цінність життя індивіда, свобода сумління та вибору) та мораллю утилітаристською, в рамках якої кінцева мета облаштування «нового суспільства» виправдовувала засоби її досягнення. На прикладі порівняльного аналізу повісті Бориса Антоненка-Давидовича «Смерть» та новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» продемонстровано, що результат протистояння між універсальною та утилітаристською етичними позиціями не був наперед заданим. Шлях героїв-інтелігентів до ангажування в «нову» мораль мав кілька етапів: 1) роздвоєння героя, перебування між «старим» та «новим» світом; 2) вагання та нерішучість, а також самобичування за неможливість цілком прийняти утилітаристську мораль; 3) прагнення роздивитися обличчя катів, яким не властиві вагання та сумніви, ідентифікація цих облич як масок абсолютного зла; 4) прийняття необхідності насильства, а також наділення катів рисами псевдо-месії – носія моралі, протилежної до християнської.

Подальша атомізація суспільства, прагнення втекти у «хворобу присмеркової свідомості» робить героїв вразливими щодо малопомітного, але всюдисущого «маленького» зла. Таку ситуацію можна помітити у «Повісті про санаторійну зону» Миколи Хвильового на прикладі взаємодії між розчарованим в ідеалах революції Анархом та втіленням «маленького» зла – метранпажем Карно. Центральною для Анарха стає проблема реальності або ж примарності довколишньої дійсності, причому що більш примарною є дійсність, то вагомішим є вплив метранпажа на свідомість героя.

У новому пореволюційному побуті переінакшуються, а згодом і спотворюються деякі ритуали та символи християнства. Так, церковну службу замінено на збори партійного осередку («Іван Іванович»), проповідь – на політичні заняття, Біблію – на трактати Маркса та Леніна («Кімната ч. 2»). Переінакшення ритуалів та символів призводить до інверсії базових концептів християнської аксіології, що можна бачити, зокрема, в новелі «Я (Романтика)» Хвильового та повісті «Смерть» Антоненка-Давидовича, де прихильники утилітаристської моралі пропонують зробити «месію з чека», а молитву «Отче наш» замінити на «чортячий націонал».

Герої новел Хвильового у повсякденному житті стикаються з браком автентичності людського існування. Тож вони прагнуть випробувати різні шляхи до джерела трансцендентного: традиційну релігійність, читання Біблії та філософської літератури, пантеїзм, індивідуальний релігійний пошук («Сентиментальна історія»).

У прозі 1920-х років простором для боротьби між традиційною християнською та «новою» мораллю, зустрічі з іпостасю «маленького зла», пошуку трансцендентного є насамперед свідомість протагоністів. Герої констатують поширення атеїстичних настроїв у суспільстві, а релігійні пошуки та пошуки трансцендентного, попри їхню інтенсивність, не увінчуються

успіхом. На нашу думку, для прози цього періоду характерна відцентрова ціннісна модель, яка передбачає, що ціннісну норму для оточення прагне встановити протагоніст.

У другій половині 1940-х років, у повоєнний еміграційний період, українські письменники прагнули виробити засади такої естетики, яка б дозволяла, з одного боку, зберігати зв'язок із традицією, а з іншого – інтегруватися у європейський контекст. Прикладом руху від загальноєвропейського до українського є публіцистика Віктора Петрова-Бера на релігійну тематику, в якій він осмислює доробок французьких та німецьких мислителів, зокрема, Альбера Камю, Мартіна Лютера, Жака Марітена, Ернста Трельча. Міркуючи про суспільний клімат у повоєнній Німеччині, учений відзначає, що націонал-соціалізм заперечив головні постулати християнства – цінність особистості та віровизнання як вчинок приватного сумління, а не підпорядкування догмі. Петров також міркував про принцип «інтегрального гуманізму» – взаємодію християнських цінностей та сфери політичного у європейській державі.

У прозі В. Домонтовича 1940-х років слід відзначити наголос на важливості релігійного пошуку в контексті взаємодії між особистістю та суспільством. В оповіданні «Апостоли» позицію апостола Хоми представлено як найближчу за суттю до християнського погляду на рух історії. Ціннісна орієнтація Хоми зближує його з Ісусом, адже апостол вірить не в силу, а в безсилля, і саме ця віра допомагає йому подолати страх і недовіру, яка панує в середовищі учнів Ісуса. У романі «Без ґрунту» питання про долю Варязької церкви, спроектованої та побудованої Степаном Линником, подано в контексті проблеми пошуку ґрунту за умов «знедійснення дійсності». У «Докторі Серафікусі» провідною стає тема взаємодії між героєм аскетичного типу та суспільством. Образ Комахи – Серафікуса дослідниця трактує як постать аскета в секуляризованому світі, де оточення вважає героя за дивака, оминаючи увагою його прагнення бути «добірним, але як усі», що можна порівняти з концепцією «підвищення через приниження» Григорія Сковороди. Аскетизм Комахи є наслідком свідомого приборкання бажань та способом самопізнання.

Роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський» було розглянуто в контексті питання про роль особистості в історії та «нової релігійності» письменника, про яку писали критики – сучасники Багряного. На нашу думку, письменник у романі актуалізує релігійну тему, прагнучи змоделювати альтернативний хід історичного процесу, в межах якого творцями історії стають не маси, а сильні особистості.

У проаналізованих текстах 1940-х років фокус уваги зміщено в бік функціонування релігії у публічному просторі. Таке зміщення акцентів свідчить про трансформацію смислових домінант: на зміну відцентровій приходиться доцентрова ціннісна модель. Письменники прагнуть співвіднести поняття «блага для себе» з «благом для іншого», оскільки це необхідно для гармонійного співіснування особистості й загалу.

На основі аналізу художньої прози та есеїстики 1920-х–1940-х років можна стверджувати, що інтерпретація християнської тематики в текстах зазначеного періоду зазнала еволюції. У 1920-х письменники осмислювали

розрив людини з її культурним ґрунтом, частиною якого було християнство, та наслідки цього розриву. Натомість у 1940-х роках в есеїстиці та прозі актуалізувалося питання про повернення до загальнозначущої ціннісної норми як у духовному житті індивіда, так і в суспільстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Протасова Ганна. Аксіологія ранньої прози В. Петрова-Домонтовича (на прикладі роману «Дівчина з ведмедиком»). *Література. Фольклор. Проблеми поетики. Збірник наукових праць*. Київ, 2010. Випуск 29, частина 1. С. 590–597 (0,3 др. арк.).
2. Протасова Ганна. Дослідження аксіології літературного тексту: до постановки питання. *Актуальні проблеми літературознавчої термінології. Науковий збірник*. Рівне, 2015. С. 74–76 (0,3 др. арк.).
3. Протасова Ганна. Матеріалізм і міщанство проти романтики та містики: дихотомії пореволюційного часу в публіцистиці та новелістиці Миколи Хвильового. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених: Збірник наукових праць*. Київ, 2018. Випуск 25. С. 144–148 (0,4 др. арк.).
4. Протасова Ганна. Ніцшеанський дискурс у прозі Валер'яна Підмогильного. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Збірник наукових праць*. Київ, 2010. Випуск 18. С. 65–72 (0,5 др. арк.).
5. Протасова Ганна. Проблематика зла в українській прозі 1920-х років. *Мова і культура. Наукове видання*. Київ, 2016. Випуск 19, Том III (1831). С. 516–520 (0,3 др. арк.).

Публікації в міжнародних фахових виданнях:

1. Протасова Ганна. Міський дискурс як аксіологічна складова в літературі українського модернізму: на матеріалі прози Валер'яна Підмогильного та Миколи Хвильового. *Obce/swoje. Miasto i wieś w kulturze Białorusi, Polski, Rosji, Ukrainy*. Redakcja naukowa: Katarzyna Glinianowicz, Katarzyna Kotyńska). Kraków, 2017. (Електронне видання). С. 123–130 (0,3 др. арк.).
2. Протасова Ганна. Філософський інтертекст публіцистики Віктора Петрова-Домонтовича. *Україністика: минуле, сучасне, майбутнє* (II). Брно, 2009. С. 475–487 (0,5 др. арк.).

АНОТАЦІЯ

Протасова Г. В. Українська проза 1920-х–1940-х: реінтерпретація християнської аксіології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням представлення християнської аксіології в українській прозі 1920-х–1940-х років на матеріалі творів Бориса Антоненка-Давидовича, Івана Багряного, В. Домонтовича (Віктора Петрова), Михайла Івченка, Юрія Косача, Михайла Могилянського, Валер'яна Підмогильного та Миколи Хвильового.

У дисертації означено поняття християнської аксіології як системи цінностей, притаманних християнській культурі. Упродовж першої половини ХХ століття за умов тоталітарних режимів в Україні та в країнах Європи християнська культура та пов'язані з нею цінності переживають кризу і водночас реактуалізуються, про що свідчать, зокрема, філософські та літературні твори того періоду. Проголошена Ніцше наприкінці ХІХ століття «смерть Бога» загострила потребу пошуку етичних орієнтирів, актуалізувала індивідуалізований релігійний пошук у філософії та літературі.

У роботі проаналізовано, яким чином українська проза 1920-х–1930-х років прагнула відповісти на виклики перед людиною в історико-культурній ситуації атеїзму та матеріалізму. У другій половині 1940-х років, у повоєнний еміграційний період, українські письменники прагнули виробити засади такої естетики, яка б дозволяла, з одного боку, зберігати зв'язок із традицією, а з іншого – інтегруватися у європейський контекст. Якщо у 1920-х письменникам ішлося про розрив людини з її культурним ґрунтом, частиною якого було християнство, та наслідки цього розриву, то у 1940-х роках у прозі та есеїстиці постало питання про повернення до ціннісної норми як у духовному житті індивіда, так і в суспільстві.

Ключові слова: аксіологія, християнство у ХХ столітті, українська проза, матеріалізм, ідеалізм, пошук ґрунту, релігійний пошук.

АННОТАЦІЯ

Протасова А. В. Украинская проза 1920-х–1940-х: реинтерпретация христианской аксиологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт литературы имени Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2021.

Диссертация является комплексным исследованием репрезентации христианской аксиологии в украинской прозе 1920-х–1940-х годов на материале произведений Бориса Антоненко-Давидовича, Ивана Багряного, В. Домонтовича (Виктора Петрова), Михаила Ивченко, Юрия Косача, Михаила Могилянского, Валерьяна Пидмогильного и Микола Хвильового.

В диссертации понятие христианской аксиологии трактуется как система ценностей, свойственных для христианской культуры. На протяжении первой половины ХХ века в условиях тоталитарных режимов в Украине и странах Европы христианская культура и связанные с ней ценности переживают кризис и в то же время реактуализируются. Провозглашённая Ницше «смерть Бога» усилила необходимость поиска этических ориентиров, актуализировала индивидуальный религиозный поиск в философии и литературе.

В работе анализируется, каким образом украинская проза в 1920-х–1930-х годах стремилась ответить на вызовы, стоящие перед человеком в историко-

культурной ситуации атеизма и материализма. Во второй половине 1940-х годов, в повоенной эмиграционной литературе украинские писатели стремились выработать основы такой эстетики, которая позволяла бы, с одной стороны, сохранять связь с традицией, а с другой – интегрироваться в европейский контекст. Если в 1920-х главной темой является разрыв человека с культурной почвой, частью которой было христианство, и последствия этого разрыва, то в 1940-х годах в прозе и эссеистике встал вопрос о возвращении к общезначимой норме как в духовной жизни индивида, так и в обществе.

Ключевые слова: аксиология, христианство в XX веке, украинская проза, материализм, идеализм, поиск почвы, религиозный поиск.

SUMMARY

H. V. Protasova. Ukrainian Prose of the 1920s – 1940s: The Reinterpretation of Christian Axiology. – Manuscript.

Thesis in support of the degree of candidate of philological sciences, specialty 10.01.01. – Ukrainian Literature. – Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis proposes an analysis of the representation of Christian axiology in the selected Ukrainian prose works of the 1920s – 1940s by Borys Antonenko-Davydovych, Ivan Bahryany, V. Domontovych (Viktor Petrov), Mykhaylo Ivchenko, Mykola Khvylyovy, Yuriy Kosach, Mykhaylo Mohylyansky, and Valeryan Pidmohylny.

The first decades of the 20th century in Europe and in Ukraine were a period when Christian worldview and Christian values have been gradually declining. Such a decay was a complex phenomenon that encompassed the philosophical notion of the “God’s death”, the crisis of church authorities, the atheistic propaganda in the Soviet Union, and the totalitarian regimes and their effort to subvert Christian values. In the context of cultural and literary studies one may speak of an attempt to reinterpret the main concepts of Christian axiology in response to the historical challenges of the respective period.

The Ukrainian authors of the 1920s addressed various concepts of Christian axiology despite the fact that Soviet propaganda has consolidated its efforts in spreading a materialistic worldview during the 1920s–1930s. It is in this context that the literary works of Borys Antonenko-Davydovych, Mykhaylo Ivchenko, Mykola Khvylyovy, Mykhaylo Mohylyansky, and Valeryan Pidmohylny are analyzed in the second chapter of the proposed work.

In the first decades of the 20th century Ukrainian literature experienced the influence of the Nietzschean concept of “God’s death”. For instance, Volodymyr Vynnychenko and Valeryan Pidmohylny were clearly influenced by Nietzschean ideas, and their protagonists were often skeptical about religion and traditional morality. The project of subversion of the “old” morality was initially intended by writers to refresh the social climate. But as the Bolshevik social experiment in Ukraine was unfolding, this refreshment acquired in literature new darker overtones.

This was the main topic of Khvylyovy’s novella “Myself (Romanticism)” (1924). The protagonist of the story is a new type of hero who can be called a

perpetrator under a mask of tragic hero – one whose consciousness is torn between the traditional Christian morality represented by hero's mother and the new utilitarian morality represented by the three members of the “New Sanhedrin”, namely, the revolutionary military court. There is also a third party – the so-called “zahirna communa” (“behind-the-mountain commune”) – a utopian concept of an imminent future. The image of the “commune” can be regarded as a “phantasm” in psychoanalytic terms. The story's narrative can be interpreted as an opposition between “God-seeking” and “God-building” – a struggle in which “God-building” finally gains victory over “God-seeking”. The protagonist's hesitations between two poles of morality finally come to an end, as he takes part in the execution of the group of nuns, which presumably includes his mother. The aggressive model of “God-building” is best represented by the figure of Doctor Tagabat – a true revolutionary executioner who knows no mercy or moral hesitations. The historian Ivan Lysyak-Rudnytsky called such a type “a devil-like preacher”.

In case of “Myself (Romanticism)” the protagonist finds himself overwhelmed by the “God-building” which is maintained by the phantasm of “behind-the-mountain commune”. In other novellas, however, the protagonists are closer to “God-seeking”. The stories to be mentioned here are “Kimnata ch. 2” (“Room ch. 2”, 1922) and “Sentymental'na istoriia” (“A Sentimental Story”, 1928). Here, the female protagonists are searching for the transcendent in a materialistic environment of the post-revolutionary city. The heroines are trying different patterns of “God-seeking”. In “Room ch. 2” the female protagonist, Vivdya, addresses the old woman from a village, Horpyna, who becomes a kind of a live icon for Vivdya. Horpyna feels like an alien in the city and finally decides to go back to the village. Vivdya's pursuit for the transcendent is doomed to failure, and this failure in God-seeking leads her to self-destruction.

Much the same collision is used in “Sentymental'na istoriia”. The female protagonist of the story, Bianca, tries to get adjusted to the reality of the post-revolutionary city and tries different models of God-seeking: pantheism, reading the holy and philosophical books, and finally gaining Christian experience of addressing the God using the icon and a place for the worship. Bianca's friend comrade Ulyana is murdered by her husband comrade Be, and the heroine finds herself incapable of helping her. This is a turning point in Bianca's search for the transcendent: the heroine destroys her place for worship, throws away the icon, and goes to the satirical image of clerk Kook to lose her innocence. Such an epilogue can be seen as a failed search for the transcendence in a post-revolutionary world.

In the third chapter of the thesis, the philosophical essays and the literary works of V. Domontovych (Viktor Petrov, Viktor Ber), Yuriy Kosach, and Ivan Bahryany are analyzed. The Ukrainian émigré authors addressed the religious topics as long as they were experiencing the post-war trauma and trying to elaborate a new model of relationship between an individual and a group. While in the 1920s the main collision in the literary works is a rupture between an individual and his/her cultural/spiritual backdrop, in the 1940s the authors made an effort to find the ground for the rapprochement between an individual and society.

Key words: Christianity, axiology, religious worldview, values, materialism, idealism, belief, God-seeking, God-building, Ukrainian prose.